

Дмитро Палій Пам'ятки сумління

У Державному музеї книги й друкарства відбулася виставка «Український самвидав», де вперше експонувалися матеріали самвидавного «виробництва». Підготовлено її за участю і матеріального сприяння видавництва «Смолоскип» ім. В.Симоненка та Всеукраїнського товариства політв'язнів і репресованих.

Самвидав відомий здавна. Ще «Історія русів» - одна з найпристрасніших праць з нашої історії кінця XVIII ст. - таємно поширювалася рукописними списками. У рукописах читали сучасники більшість творів Шевченка за його життя. Різними способами самвидаву розповсюджувалося вільнодумне слово наприкінці XIX та в першій пол. XX ст. У 1960 - 1980 рр., як свідчать експонати виставки, він став значним явищем.

Так виходив певний відсоток не лише тогочасних творів і документів, а й заборонена історико-культурна спадщина минулого. Організатори виставки виявили фотокопію з нью-йоркського 1956 р. видання «Історії русів», нарис О.Сластьона «Шевченко у мистецтві», І.Франка «На великі роковини», машинопис спогадів М.Грушевського, поезії О.Олеся, саморобні книги творів українських письменників 1920-1930 рр. та ін.

У 60-ті роки, сприйнявши хрущовську відлигу за ознаку свободи, подали голос національної свідомості молоді українські таланти. Та невдовзі твори національного спрямування зазнають гострої обструкції, забороняються, вилучаються і переходять у самвидав. На виставці були представлені самвидавні машинописи творів В.Симоненка (серед них і популярний свого часу щоденник «Окрайці думок», передсмертний лист), М.Вінграновського, І.Драча, Ліни Костенко, С.Тельнюка, уривок з поеми «Мазепа» В.Сосюри й виступ А.Малишка на похороні цього поета.

У Західній Україні водночас з вільнодумством у літературі та інших видах мистецтва здійснюються спроби організації нелегальних партій, але вони ліквідовуються владою і тільки окремі документи відбиваються у самвидаві. Написаний Л. Лук'яненком проект програми Української робітничо-селянської спілки став головним доказом для засудження автора до страти, заміненої 15 роками неволі.

Факти самвидаву неодмінно потрапляли в поле зору слідчих органів. Показовим є, наприклад, експонований вирок Є.Пронюкові, В.Лісовому, В.Овсієнкові, в якому фігурують як звинувачення 58 самвидавних творів.

Після перших судів над інакодумцями 60-х у самвидаві з'являються анонімні матеріали політичного змісту (про їхніх авторів дізнаємося лише тепер), інформація Є.Пронюка про самоспалення колишнього вояка УПА В.Макухи на Хрещатику (Київ, 5 листопада 1968 р.), колективний памфлет «З приводу процесу над Погружальським», де викладено версію про зумисність пожежі в Державній публічній бібліотеці УРСР 1964 р. з метою знищення україніки. Програмним документом анонімного самвидаву стала стаття «Стан і завдання українського визвольного руху» Є.Пронюка. Її текст

був викарбуваний на лінолеумі і поширювався відбитками.

Значний резонанс мали самвидавчі заяви, звернення, протести багатолітньої ув'язненої Оксани Мешко, подружжя Караванських з Одеси, О.Бердника, І.Дзюби, В.Лісового, В.Овсієнка, В.Стуса, В.Чорновола, а також стаття М.Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання?»

З середини 60-х років у самвидаві з'являються великообсягові твори. Аналітична праця «Інтернаціоналізм чи русифікація?» І.Дзюби, автора якої порівнювали з Іваном Франком, гостровикривальний збірник «Лихо з розуму» (Портрети двадцяти «злочинців») В.Чорновола, філософсько-літературні есе «Собор в риштованні», «Іван Котляревський сміється», «Остання сльоза», «На свято жінки» Є.Сверстюка, лірико-публіцистична розвідка про сумнозвісну «справу «СВУ» «Набої для розстрілу» Г.Снегірьова, «Економічні діалоги» М.Руденка, написаний у камері-одинокці культурологічно-історичний огляд «Грані культури» І.Геля, документальний роман «Крах» Л.Карого, філософський трактат «Право життя» Ю.Бадзя, пристрасна публіцистика В.Мороза («Хроніка опору», «Мойсей і Датан», «Серед снігів», «Репортаж із заповідника ім. Берія») продемонстрували сильний інтелектуальний потенціал самвидаву.

У Львові значну роботу здійснював М.Горинь. Тут помітними були мистецьки оформлені (виготовлені Я.Лемиком) поетичні книжки І.Калинця: «Спогад про світ» (графіка Я.Музики), «Коронування опудала. Із промовлянь до сумління у Львові 1968-1969 рр.», «Ладі і Марені» (ілюстрації Г.Новоженець), «Відчинення вертепу» (графіка Б.Сороки), «Дванадцята сумна книжка», «Підсумовуючи мовчання» (графіка Р.Петрука), «Віно для княжни».

Рукописи в нелегальному самвидаві, як правило, не ходили. Задля перестороги їх знищували, тому в пошуковій роботі вони майже не зустрічалися. Винятком стало віднайдення автографа В.Стуса «Дещо з думок наших попередників про національне питання на Україні та про її сьогоднішнє буття». Організатори виставки знайшли також машинописну збірку його поезій «Палімпсести» та есе про П.Тичину «Феномен доби». Ті, хто потаємно читав вірші поета, розуміли їх політичну вагу та міру відповідальності автора і свою перед режимом. Як твердить В.Овсієнко, з табору політв'язнів у Кучино (Мордовія) нелегально вийшов тільки один рукопис - «З таборового зошита» В.Стуса.

У самвидаві з'явилася й «табірна література». На виставці експонувалися оригінал збірки З.Красівського «Невольничі плачі», написаної за ґратами Володимирської тюрми, смужка-скруток щоденника Ю.Шухевича з Чистяківської в'язниці, переписані Н.Світличною та відредаговані І.Світличним спогади багаторічного в'язня польських і радянських таборів Д.Шумука «Оповідання про пережите», «Збірка поезій» Т.Мельничука, написана в слідчому ізоляторі Івано-Франківська, автобіографічний нарис М.Осадчого про методи психологічного тиску на політв'язнів, блокноти табірних поезій О.Десятника й О.Рєви.

Наба осень знаменна
 Руми дещо бачили дещо
 Свучко мундо мундо
 Багабо дум і багабо
 Бесен і аф боде боцало
 Подаби лисця споминів
 Задче вихолого деще
 Яке в нашії осені було
 І про існування якого м
 мавіт і не відчували
 Сучасно Чубай
 "Ладі Марені"

ЛЬВІВ
 1970

на Решетах, Глечиках, Яблукх,
 одягають занадто великі,
 як на голови обручі,
 так як ваомі їх носили боги на покупі,
 і ще накладають поверх коничов і
 Полупіків
 Шмиві Серпів.

4. Григорій Чубай. П'ятикнижжя. Саморобна книжка поезій. З архіву Ярослава Лепика.
5. Спогад про світ. Графіка Ярослава Музики.
6. Обкладинка першого самвидавського журналу «Український вісник». Відповідальний редактор Вячеслав Чорновіл.
7. Ладі і Марені. Титул і сторінка. Ілюстрації Галини Новоженець.

своєрідне душевне уподібнення з красою природи - рисунок «Багатостраждальна» В.Сліпченка, табірні акварелі художника-аматора з Вінниччини О.Степового.

Більшість самвидавних творів та документів передруковано за кордоном заходами української діаспори. У книжковій частині експозиції були представлені самвидавні друки видавництв «Смолоскип», «Сучасність» і різних громадських об'єднань українців за кордоном. Серед них дві книги «Мартирології українських церков» з християнського самвидаву, книга А.Амальрика «Чи проіснує Радянський Союз до 1984 року?», самвидавні твори у перекладах англійською, німецькою, французькою мовами, інформаційні бюлетені, експрес-випуски, листівки, вісники репресій,

спрямовані на захист українських політв'язнів, матеріали про психіатричне ув'язнення в Україні; альбоми «Нездоланний дух» та «Біла айстра любові» відображають мистецтво вишивок і поезії жінок-політв'язнів.

Джерелами для виставки стали архів видавництва «Смолоскип» ім. В.Симоненка, слідчі справи колишніх політв'язнів, повернуті власникам Службою безпеки України, та приватні архіви З.Антонюка, І.Геля, Я.Дзири, І.Калинця, Р.Корогодського, Г.Кушнір, Я.Лемика, А.Марченка, З.Мельника, В.Овсієнка, Є.Пронюка, М.Руденка, І.Русина, Є.Сверстюка, В.Шевченка.

Самвидав 1960-1980 рр. - це окремий архівний масив, на сьогодні ще розпорошений. Його, як історичну пам'ятку, варто зібрати в одному місці й зберегти.

Самі ж самвидавні твори, повторюємо, на сьогодні видрукувані в основному українськими видавництвами на Заході, а деякі ще видаються. Але доступ до них ускладнений, бо опубліковані вони в різних країнах і зберігаються у територіально віддалених бібліотечних збірках. Зважаючи на те, що рух шістдесятників і

самвидав є окремим історичним етапом, цілком природно, що і в нинішнього, і в наступних поколіннях виникне потреба ознайомитися з самвидавною творчістю. Тому напрошується думка про академічне видання цієї спадщини окремою серією і спрямування її передусім до бібліотек.

РЕЦЕНЗІЇ

Дмитро Веденєєв Документальна спадщина української розвідки і контррозвідки

Розвідка і контррозвідка України. 1917-1921 рр.: Збірка документів і матеріалів. - К.: ІПК СБУ, 1995. - 167 С.; 3 історії розвідки і контррозвідки України. 1918-1919 рр.: Збірка документів і матеріалів. - К.: Академія СБУ, 1996. - 160 С.

У видавництві Академії Служби безпеки України вийшли друком документальні збірки з історії розвідки та контррозвідки України періоду національно-демократичної революції 1917-1921 рр. Обидві книги підготовлено за редакцією ректора Академії СБУ, генерал-майора, професора В.С.Сідака.

Практично всі з наведених у виданнях документів уперше залучаються до наукового обігу. Тексти архівних першоджерел супроводжуються коментарями упорядників. Варто зауважити, що до цієї днини ні в Україні, ні в наукових колах української діаспори не існувало документальних видань з такої важливої державотворчої проблеми, як минуле вітчизняних спецслужб.

До першої зі згаданих збірок увійшли документи щодо оперативного забезпечення збройних визвольних змагань в Україні періоду 1917-1921 рр.: про початки творення спецслужби за доби Центральної Ради, про становлення військової розвідки та військової дипломатії Української держави, структур розвідки та контррозвідки армії Директорії УНР та підготовку їх кадрів, а також документи Повстансько-партизанського штабу Директорії УНР на

еміграції (1921), які нещодавно повернулися в мікрофільмах з Бібліотеки Народнової у Варшаві.

Серед матеріалів другої збірки провідне місце відведено документам щодо організації, правової бази та оперативно-пошукової діяльності контррозвідувальних підрозділів Української Державної варті гетьманату П.Скоропадського. До видання увійшли документи про розвідувальну діяльність гетьманату на Кубані, про Особливий відділ штабу гетьмана, підрозділи його особистої охорони, про творення Державної жандармерії та інших правозахисних органів ЗУНР, про військову контррозвідку армії Директорії УНР.

Усі ці документи зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади України, Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, Державному архіві Служби безпеки України.

Археографічна праця навколо документальної спадщини спецслужб України триває. Співробітники Академії СБУ разом з науковцями Інституту історії України НАН України готують багатотомне видання з історії органів державної безпеки Радянської України. Подальше залучення архівних документів створює передумови до відтворення історичного процесу розвитку української розвідки й контррозвідки.

© Веденєєв Дмитро Валерійович, Київ, 1997

Українські книжкові знаки ХХ ст.

Худ. Л.Хижинський

Худ. С.Гординський

Худ. М.Осінчук

Худ. Р.Лісовський